

5. Kverfeldt E. K. (1940). Farfor: Kratkii istoricheskii ocherk. Leninhrad: Hosudarstvennyi Ermitazh. URL: <https://www.booksite.ru/fulltext/farfor/index.htm> (Data zvernennia 12.11.2021)
6. Lupii S.P. Ukrainske dekoratyvno-prykladne mystetstvo. Lviv: Svit. 1993. 272.
7. Pankiv V. (1982). Khudozhnia portseliana. K.: Nauk. Dumka. 134.
8. Petriakova F. S. (1985). Ukrainskii khudozhestvennyi farfor. K.: Nauk. Dumka. 222.
9. Kharchenko I. A. (1984). Farfor Polesia. Iz istorii Baranovskoho ordena Oktiabrskoi Revoliutsii farforovoho zavoda imeni Lenina. K.: Tekhnika. 140.

УДК 930(47+57)"192":[334.713:63-051](477)"192/193"

Анастасія Сергіївна Лапченко,

канд. іст. наук, асистент кафедри ЮНЕСКО та соціального захисту

Державний біотехнологічний університет (ДБТУ)

ORCID 0000-0002-0031-6481

**РАДЯНСЬКА ІСТОРИОГРАФІЯ 1920-х років ПРО «СЕЛЯНСЬКІ
ПРОМИСЛИ» В УКРАЇНІ у 1920-30-х рр.: ПЕРЕТВОРЕННЯ ІДЕЇ В
ДОГМУ**

Анастасия Сергеевна Лапченко,

канд. ист. наук, асистент кафедры ЮНЕСКО и социальной защиты

Государственный биотехнологический университет (ГБТУ)

ORCID 0000-0002-0031-6481

**СОВЕТСКАЯ ИСТОРИОГРАФИЯ 1920-х годов О «КРЕСТЬЯНСКИХ
ПРОМЫСЛАХ» В УКРАИНЕ В 1920-30-х гг.: ПРЕОБРАЗОВАНИЕ
ИДЕИ В ДОГМУ**

Anastasiia Lapchenko,

Cand. ist. Science, assistant UNESCO Chairs and social protection

SOVIET HISTORIOGRAPHY 1920's ABOUT "PEASANT CRAFTS" IN UKRAINE 1920-30's: TRANSFORMATION OF IDEA IN DOGMA

Анотація. У статті розглядаються дослідження селянських промислів в Україні в радянський період. Промисли були невід'ємною частиною економічного життя українців. Промислова діяльність забезпечувала селянство додатковими заробітками, необхідними знаряддями праці і предметами побуту. Життєвість селянських промислів була обумовлена орієнтацією сільського виробника на ринок (в основному селянський), оперативністю у заготівлі сировини, реагуванні на зміни ринкової кон'юктури, використанні трудових ресурсів родини, простотою обладнання та технологією виробництва а також бажанням селянина бути самостійною одиницею.

Ключові слова: селянські промисли, нова економічна політика, Харківщина (Слобожанщина), дрібнотоварне виробництво, кооперація.

Аннотация. В статье рассматриваются исследования крестьянских промыслов в Украине в советский период. Промыслы были неотъемлемой частью экономической жизни украинцев. Промышленная деятельность снабжала крестьянство дополнительными заработками, необходимыми орудиями труда и предметами быта. Жизнь крестьянских промыслов была обусловлена ориентацией сельского производителя на рынок (в основном крестьянский), оперативностью в заготовке сырья, реагировании на изменения рыночной конъюнктуры, использовании трудовых ресурсов семьи, простотой оборудования и технологией производства а также желанием крестьянина быть самостоятельной единицей.

Ключевые слова: крестьянские промыслы, новая экономическая политика, Харьковщина (Слобожанщина), мелкотоварное производство, кооперация.

Abstract The article examines the study of peasant crafts in Ukraine during the Soviet period. Crafts were an integral part of the economic life of Ukrainians. Industrial activity provided the peasantry with additional earnings, necessary instruments of labor and household items. The vitality of the peasant crafts was due to the orientation of the village manufacturer to the market (mainly peasant), the efficiency in the procurement of raw materials, the response to changes in market conditions, the use of labor resources of the family, the simplicity of equipment and production technology and the desire of the peasant to be an independent unit.

Key words: peasant crafts, new economic policy, Kharkivschina (Slobozhanschina), small-scale production, cooperation

Аналізуючи історіографічний процес у 20-ті роки ХХ столітті з історії селянства, сучасні дослідники відзначають кардинальну зміну наукової парадигми в радянські часи. Автори робіт 1920-х років були очевидцями або безпосередніми учасниками перебудови промислової сфери на соціалістичні рейки. В роботах 1920-х років окремі узагальнення поєднувалися з виробленням практичних рекомендацій для потреб державного управління, з популяризацією досягнень радянської влади в керівництві кооперативним будівництвом, в тимчасовому використанні і потім в обмеженні господарської ініціативи приватних осіб. Це – публікації І. Кондурушкіна[1], О. Купермана[2], Ю. Ларіна[3], В. Фейгіна[4] та ін.. Однак видавалися і роботи, в яких критично оцінювалося адміністративне втручання місцевих партійних і радянських органів в процесі промислового розвитку та наголошувалося про необхідність створення владою політичних умов і

правових регуляторів для стабільності такого розвитку (В. С. Антропов[5], А. А. Рибніков[6] та ін.).

Особливо потрібно наголосити на спадщині економіста А. А. Рибнікова. В 1920-і рр. він був найбільшим фахівцем з проблем еволюції селянських промислів, які розглядав в їх історичній ретроспекції. У 1922 р. вийшла його книга[6], присвячена ролі кустарно-ремісничих промислів у відновленні народного господарства. У 1927 році вийшла його стаття «Основные тенденции эволюции форм промышленности вообще и мелкой промышленности в особенности», присвячена економічним обставинам і умовам промислової еволюції. А. А. Рибніков далекоглядно вважав, що промисли, як економічне явище, в тій чи іншій мірі будуть завжди. Сама можливість їх повного розчинення в великих виробничих формах промисловості, до яких в перспективі всіляко прагнули більшовицькі законодавці, вченим відкидалася. У створенні владою правових і економічних умов для змагання дрібних приватних і справді кооперативних закладів, з одного боку, і великих соціалістичних підприємств, – з іншого, вчений бачив успіх народногосподарського розвитку країни. А. А. Рибніков дуже скептично характеризував практику адміністративного втручання місцевих органів радянської і господарської влади в приватновласницьке і артільне підприємництво промислової сфери. Така наукова позиція економіста не могла не привести його в 1930-і рр. під жорна репресивної машини.

В 1920-ті роки науковці досліджували важливі теоретичні проблеми. Завдяки, насамперед, роботам А. В. Чаянова, формується організаційно-виробничий напрям кооперативної думки, центральною ланкою якої стає ідея стійкості селянського господарства і підвищення його ефективності за рахунок мережі обслуговуючих сільськогосподарських кооперативів. О.М. Челінцев займався історико-теоретичним розглядом вивчення еволюції селянських господарств[7]. Дослідник М.П. Макаров займався питаннями прикладної економіки, вивчав організаційні типи селянських господарств, їх

формування та розвиток [7]. Твори М.І. Бухаріна та його промови на пленумах ЦК ВКП(б) у 1920-х рр. свідчили про підтримку ним еволюційного і збалансованого розвитку промисловості та сільськогосподарського виробництва [7].

З другої половини 1920-х рр. політично-злободенною стала проблема витіснення великого приватного торгового капіталу з промислової сфери. У науковому плані до цієї проблеми звернувся Г. А. Леман [8]. За його статистичними розрахунками приватне торгове посередництво ще з дореволюційного часу було найважливішою сполучною ланкою не тільки між різнопрофільними сільськими кустарними гніздами, але також і між міськими споживачами і сільськими виробниками промислової продукції. Досліднику вдалося встановити, що саме приватні посередники постачали сільського виробника основною сировиною і напівфабрикатами, збували більшу частину виробів селян, забезпечували його короткостроковими товарним і фінансовим кредитами. Автор на основі обстежень дворів прийшов до висновку, що кооперація слабо протистояла приватному торговому посередництву в сільській місцевості.

Протилежну Г. А. Леману позицію займав В. С. Антропов [5]. На основі аналізу розвитку численних сільських текстильних і швейних промислів, він доводив позитивне значення допущення радянською владою приватних торгових посередників, перш за все, в закупівлях для міста продукції і в постачанні промисловиків дефіцитними матеріалами. Без приватних посередників, на його думку, навряд чи було можливо забезпечувати сільських кустарів вкрай необхідними, в силу специфіки їх діяльності, короткостроковими кредитами.

Близькою до проблеми витіснення приватного посередництва в промисловій сфері була проблема боротьби держави з приватним капіталом в цілому. Особливий інтерес в дослідженні цієї боротьби представляє робота І. С. Кондурушкіна [7]. Він в економіко-правовому ракурсі на основі судових і ревізійних матеріалів узагальнює шляхи і методи «тіньового» накопичення

приватними підприємцями капіталу в обхід радянського законодавства. Такого роду незаконна діяльність, виявляється, мала місце, головним чином в сфері дрібного промислового виробництва, інакше кажучи, в значній мірі саме в промислах. Причому, нелегальні операції переслідувалися ревізійно-контрольними, податково-фінансовими органами в усі роки існування радянської влади: і в період військового комунізму, і в період нової економічної політики.

Проблему ролі приватного капіталу в цілому (а не тільки його тіншового сектора) в радянській економіці 1920-х рр. розробляв Ю. Ларін . Ю. Ларін - один з ідеологів «воєнного комунізму», займаючи принципово ліві позиції в середині 1920-х рр., вважав підприємців класовим ворогом соціалістичного ладу. Якщо Ю. Ларін розглядав промислові заняття селян як явище переважно аграрного сектора, то інший дослідник В. Фейгін, бачив в них, нехай і примітивні, але все ж форми саме промислового виробництва[4]. Порівнюючи внутрішньо-виробничі процеси у міських кустарів і товарно-господарюючих сільських промисловиків, В. Фейгін прийшов до висновку, що при всій відмінності їх професійної та галузевої життєдіяльності і ті, і інші являли собою цілісний організм дрібної промисловості.

Також, як і В. Фейгін, економіст О. Куперман бачив в промислах 1920-х рр. історично тимчасову форму промислового виробництва. Слід зауважити, що до промислових підприємств О. Куперман відносив тільки сукупність дрібних сільських закладів організованого типу, які мали або виробниче приміщення, двигун, або ж найману працю. Основний наголос дослідник робив на аналізі співвідношення і динаміки за роки радянської влади різних соціально-економічних типів промисловості. Серед промислових підприємств, які він ототожнював з дрібними промисловими закладами, економіст виділяв, відповідно до законодавства, три соціально-економічні групи: так звану підприємницьку, в якій експлуатувалася безпосередньо наймана сила, або домашні робочі (квартирники), або праця замовника; кустарну, в якій не експлуатували найманих осіб, але яка

працювала переважно на місцевий ринок; ремісничу, в ній теж не використовували сторонніх працівників, але яка працювала виключно на індивідуальних замовників[7]. О. Куперман, крім того, досліджував і підсумовував політику партії і держави по відношенню до цих трьох сільських типів дрібного промислового виробництва за, умовно кажучи, «ліберальний» по відношенню до приватного капіталу економічний період 1921-1926 рр. В результаті він прийшов до висновку, що їх майбутнє на рубежі 1930-х рр., тобто в умовах форсованої індустріалізації, яка проводилася в країні – це розчинення дрібних промислових закладів у кооперативній, державній, акціонерній промисловості[9].

Статті Л.Є. Мінца, В. Богуславського, опубліковані впродовж 1927–1928 рр., висвітлювали проблему використання робочої сили в селянському господарстві. До історіографічних джерел слід віднести збірник проблемно-тематичних статей, який вийшов за редакцією О.М. Гінзбурга та збірник статей за редакцією С. Зарудного. У збірнику матеріалів за редакцією С. Зарудного кустарну промисловість розглянуто в системі кустарно-промислової кооперації: представлено ряд урядових документів, які регламентували діяльність кустарів, висвітлено питання їх кредитування, створення навчальних майстерень.[10].

В економічній літературі 1920-х рр. спостерігалася відносна ідеалізація непу, хоча були і його критики, насаджувалися ідеологічні схеми і соціально-політичні ярлики стосовно селян[11]. Саме дослідники 1920-х рр. були першими в узагальненні та систематизації матеріалів обстеження дрібної і кустарної промисловості 1925 р., демографічного перепису 1926 р. і частково перепису дрібної промисловості 1929 р.

Виходили праці і конкретного проблемно-тематичного спрямування. Наприклад, А. Фарба вивчав суто виробничі потреби селянського господарства, спираючись на матеріали статистично-економічних обстежень 574 селянських дворів Харківщини весною 1926 р.[12]. Його праця різко відрізнялася та мала розбіжності в поглядах з представниками марксистської

політекономії. В ній немає посилань на їх праці з їх класово-формаційним підходом. Автор мав схильність до наукової школи «еволюціоністів» використовуючи терміни «господарюючі суб'єкти», «індивідуальна виробнича одиниця», «норми оптимальних розмірів капіталовкладень», «межа доцільності витрат», «господарююча сім'я», «трудове селянське господарство» [7, с. 24-30].

Отже, в радянській історіографії 1920-х років українське село характеризувалося складними соціально-економічними процесами, класовим розшарування селян, кардинальними змінами в їх ідеології, деформацією селянської психології, колективізацією. Класовий критерій, безальтернативність та заполітизованість наукового пошуку призводили до певної уніфікації. Також невід'ємним атрибутом наукового дослідження стало ідеологічне кліше, яке складалося з певного набору цитат В. Леніна (як „ленінських принципів”) та партійної лінії.

Література:

1. Кондурушкин И.С. Частный капитал перед советским судом (пути и методы накопления по судебным и ревизионным делам 1918–1926 гг.) / Предисловие Д.И. Курского. М.; Л.: Госиздат, 1927. 317 с.
2. Куперман О. Социально-экономические формы промышленности СССР. М.-Л.: Госиздат, 1929. 151 с.
3. Ларин Ю. Строительство социализма и коллективизация быта. Ленинград: «Прибой», 1930. 116 с.
4. Фейгин В. Кустарно-ремесленная промышленность СССР. Москва-Ленинград: Московский рабочий, 1927. 137 с.
5. Антропов В. С. К вопросу о развитии текстильной кустарной промышленности // Экономическое обозрение. 1925. Июнь. С. 70-79.
6. Рыбников А.А. Мелкая промышленность и ее роль в восстановлении русского народного хозяйства М., 1922. 52 с.

7. Лапченко А.С. Селянські промисли на Харківщині (Слобожанщині) в роки нової економічної політики (1921–1928 рр.): дис. ... канд. іст. наук. Харків, 2018. 286 с.
8. Леман Г. А. Государственная и кооперативная торговля в борьбе с частным посредником. М.: КОИЗ, 1926. 87 с.
9. Лапченко А.С. Селянські промисли з переробки тваринної сировини на Харківщині в роки НЕПу // Історичний архів. Наукові студії: збірник наукових праць. Миколаїв: Вид-во ЧДУ імені Петра Могили. 2015. Вип. 15. С. 69-77.
10. Лапченко А.С. Географія та динаміка розвитку промислів з переробки тваринної сировини в селах Харківщини в період НЕП // Сторінки історії: Збірник наукових праць. Вип. 41. Київ: НТУУ «КПІ», 2016. С. 107-116..
11. Лапченко А.С. Територіально-галузеве розміщення та питома вага промислів на Харківщині в сільській місцевості в роки непу // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії: Збірник молодих вчених. Харків, 2015. Вип. 18. С. 90-98..
12. Лапченко А.С. Селянські промисли з обробки рослинної сировини на Харківщині в роки непу // Вісник Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут». Збірник наукових праць. Серія «Актуальні проблеми історії України». Харків: НТУ «ХПІ». 2015. №38 (1147). С. 73-84.

References

1. Kondurushkin I.S. Chastnyy kapital pered sovetskim sudom (puti i metody nakopleniya po sudebnym i revizionnym delam 1918–1926 gg.) / Predisloviye D.I. Kurskogo. M.; L.: Gosizdat, 1927. 317 s.
2. Kuperman O. Sotsial'no-ekonomicheskiye formy promyshlennosti SSSR. M.-L.: Gosizdat, 1929. 151 s.
3. Larin YU. Stroitel'stvo sotsializma i kollektivizatsiya byta. Leningrad: «Priboy», 1930. 116 s.

4. Feygin V. Kustarno-remeslennaya promyshlennost' SSSR. Moskva-Leningrad: Moskovskiy rabochiy, 1927. 137 s.
5. Antropov V. S. K voprosu o razvitiy tekstil'noy kustarnoy promyshlennosti // Ekonomicheskoye obozreniye. 1925. Iyun'. S. 70-79.
6. Rybnikov A.A. Melkaya promyshlennost' i yeye rol' v vosstanovlenii russkogo narodnogo khozyaystva M., 1922. 52 s.
7. Lapchenko A.S. Selianski promysly na Kharkivshchyni (Slobozhanshchyni) v roky novoi ekonomichnoi polityky (1921–1928 rr.): dys. ... kand. ist. nauk. Kharkiv, 2018. 286 s.
8. Leman G. A. Gosudarstvennaya i kooperativnaya trgovlya v bor'be s chastnym posrednikom. M.: KOIZ, 1926. 87 s.
9. Lapchenko A.S. Selianski promysly z pererobky tvarynnoi syrovyny na Kharkivshchyni v roky NEPu // Istorychnyi arkhiv. Naukovi studii: zbirnyk naukovykh prats. Mykolaiv: Vyd-vo ChDU imeni Petra Mohyly. 2015. Vyp. 15. S. 69-77.
10. Lapchenko A.S. Heohrafiia ta dynamika rozvytku promysliv z pererobky tvarynnoi syrovyny v selakh Kharkivshchyny v period NEP // Storinky istorii: Zbirnyk naukovykh prats. Vyp. 41. Kyiv: NTUU «KPI», 2016. S. 107-116..
11. Lapchenko A.S. Terytorialno-haluzeve rozmishchennia ta pytoma vaha promysliv na Kharkivshchyni v silskii mistsevosti v roky nepu // Aktualni problemy vitchyzniano i ta vsesvitnoi istorii: Zbirnyk molodykh vchenykh. Kharkiv, 2015. Vyp. 18. S. 90-98..
12. Lapchenko A.S. Selianski promysly z obrobky roslynnoi syrovyny na Kharkivshchyni v roky nepu // Visnyk Natsionalno tekhnichnoho universytetu «Kharkivskiy politekhnichnyi instytut». Zbirnyk naukovykh prats. Serii «Aktualni problemy istorii Ukrainy». Kharkiv: NTU «KhPI». 2015. №38 (1147). S. 73-84.